

A „MINŐSÉG FORRADALMA” ÉS A „SZELLEM VÁLADÉKAI”

Orvos és páciens Németh László Hipertónia leveleiben

Kovai Melinda

„Az én képzeletem nagyon derült volt, atyám, amíg ezekkel a dolgokkal foglalkozni nem kényszerítettek.”¹

Németh László 1954 márciusa és decembere között feljegyzéseket készített saját, egyre súlyosabbá váló hipertóniájáról.² A 12 levélnek nevezett szöveg tulajdonképpen sajátos napló, amelyben betegségével, annak lefolyásával kapcsolatos észrevételeit, gondolatait, sőt elméleteit rögzíti, bevallottan terápiás céllal. Nemcsak az etiológia felderítésével kívánja – mint egykori gyakorló orvos – megtalálni a lehetséges terápiát, hanem magát az értelmezési folyamatot, a testi tünet szavakkal való elbeszélését és ennek publikussá tételét is öngyógyító eljárásnak tekinti.

Németh László személyes sorsában és életművében egyaránt meghatározó szerepet tulajdonított 1954-ben kezdődő betegségének.³ A hipertónia számára

---

¹ Németh László: Galilei, In: uő.: *Történeti drámák*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 243. o.

² Németh László: Levelek a hipertóniáról. In: Uő.: *A kísérletező ember*, Magvető, Budapest, 1963. 427–554.

³ Németh László 1949 és 1955 között nem publikálhatott eredeti művet, családját műfordításokból tartotta el, napi 14–16 órában fordított Tolsztojt, Ibsent, Shakespeare-t, valamint kortárs szovjet és cseh szerzők munkáit. 1953-ig (okkal) rettegett a kitelepítéstől és végleges elhallgatásától, különösen érzékenyen érintették a műfordításaival kapcsolatos, szakmailag sokszor megalapozatlan bírálatok, tartott attól, hogy fordítói munka nélkül nem jut jövedelemhez. Ez utóbbi félelmek talán túlzóak, számításai szerint az *Anna Karenina*-fordításért kapott honorárium 10–15 évre biztosította volna családjá megélhetését. 1953-ban a Nemzeti Színház rendezőjének, Gellért Endrének felkérésére évek óta először önálló művet írhatott, a *Galileit*. 1954-ben az elkészült

halálának kezdete, 1954-től életének eseményeit hátra lévő „hipertónia években” számította, hipertónia-kutatásait és betegségével kapcsolatos testi, intellektuális élményeinek elbeszélését életműve csúcának és egyben zárófejezetének tekintette. Sorsát és életét műalkotásként, legalábbis olyan jelenségként kezelte, amelyet szövegszerűen szükséges megörökíteni saját maga, a kortársak és az utókor számára pedagógiai céllal. 1944-től foglalkoztatta *Összes műveinek* kiadása és szerkesztése, amely tartalmazná szépirodalmi műveit, beszédeit, irodalmi, politikai és pedagógiai esszéit, valamint 1943-ban írt önéletrajzát.⁴ 1955-ben Illés Endrének írt levelében újra felmerül az életműkiadás terve, bár a súlyos betegség és a kényszerű hallgatás éveiben ez inkább vágy volt, mint reális lehetőség. Ekkor, 1955-ben a *Galilei* elutasítása nyomán, a drámában megfogalmazott erkölcsi és életeszmény a címszereplőből végképp a szerzőbe költözött: Németh László életműve utolsó darabjaként a nyugati civilizáció történetét és hanyatlását akarta megírni *Az újkori civilizáció története* címmel tervezett négy kötetes munkában. A négy kötetből csak részletek készültek el, de a szerző úgy érezte, civilizációtörténeti munkáját részben megalkotta, vagy pontosabban létrehozatták vele Galilei (és saját) személyében: „Azaz mégis, a *Galilei*-ben (amely a hős sorsának szerzőre húzásával a betegséget hozta rám), ennek a civilizációnak az őst, géniuszát írtam meg.”⁵ Az Illés Endrének írt levélben tervezett életműkiadás tartalmazná a Püski Kiadónál 1944-ben eltervezett anyagot, ezt kiegészítené a megírandó *Négy Könyv* és műfordításról szóló tanulmányai. A *Hipertónia levelek* zárták volna az életművet: „Ezt a sorozatot méltón zárma le hipertónia-tanulmányom: a kísérletté változtatott betegség, a tudat meglepő győzelme a halálos bajon, majd a sors, az oidipuszi eleve elrendelés győzelme a tudaton.”⁶

A *Levelek* öngyógyító hatása 1955-ben sajátosan értelmezett: a tudat legyőzi a betegséget, a sors (oidipuszi) azonban legyőzi a tudatot. E tanulmányban a sors, a betegség, és a tudat, másképpen fogalmazva az élet – szöveg – szerző, megint másképpen fogalmazva társadalom – tünet – orvos/páciens összekapcsolódását vizsgálom mint eredményében és folyamatában egyaránt különös terápiás eljárást.

(3. folyt.) szöveget számos kritika érte, Major Tamás és mások kifogásolták a dráma „politikai” üzenetét, hosszas viták után Major át akarta írni a IV. felvonást. Németh László végül visszavette a szövegeknyvet a Nemzetitől, a darabot 1956 októberében mutatták be először. Ő maga a túlhajtott műfordítói munkával, az állandó egzisztenciális félelmekkel és a *Galilei* miatti üldöztetéssel hozza összefüggésbe betegségének kezdetét.

⁴ 1944-ben Mezőszilason Püski Sándor könyvkiadóval beszélnek az életmű tervezett megjelenítéséről. (Németh László *életrajzi kronológia 1935–1949*. Összeállította: Dr. Lakatos István, Argumentum Kiadó, Budapest, 1998.)

⁵ Németh László: Levél Illés Endréhez (töredék) (1955), In: Uő.: *Homályból homályba. Életrajzi írások*, II. kötet, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 571. o.

⁶ I. m.: 574. o.

1958-ban, a hallgatás évei után újra önéletrajzi kötet szerkesztését tervezi *Magam helyett* címmel, ezúttal a megjelenés reális lehetőségével. Az önéletrajzi írásait tartalmazó kötet (a *Homályból homályba*⁷) végül halála után két évvel, 1977-ben jelent meg, de ő maga állította össze a 60-as évek végén. A *Magam helyett* című önéletírás valóban szerepel a kötetben. A kötet előszavában említi eredeti terveit, az önéletrajzot „élete kabbalisztikus száma” jegyében kilenc fejezetre tervezte, az utolsó fejezet lett volna 1958-ban az elhallgattatás évei. „Az utolsó könyv azonban elmaradt, ami ennek a kornak döntő élménye volt, a laokoóni harc a hipertóniával, s amit a betegségből kicsikart, épp elég nyomot hagyott a hipertónia levelekben.”⁸ – írja 1968-ban önéletírásainak előszavában. A *Levelek a hipertóniáról* eszerint önéletrajzi mű, mi több, pótolja a hiányos önéletrajz egyik fejezetét. A *Magam helyett* majdnem ezer oldal terjedelmű önéletrajzi szövegei igen személyesek, részletes családtörténetet közölnek alapos társadalomtörténeti és írói-lélektani elemzéssel, hosszú fejezetet szán gyerekkora bemutatásának, amelyből nem hiányoznak a „traumatikusnak” mondható események, részletesen beszámol kamaszkori erotikus fantáziáiról, depressziójáról, öngyilkossági kísérletéről; a nehéz pályakezdés lelki megpróbáltatásairól és sorolhatnánk. Egyszóval a *Magam helyett* kiváló szöveg „pszichobiográfus” elemzők számára. A *Hipertónia levelek* szerző által hangsúlyozott személyessége azonban úgy tűnik, egészen más jellegű. Az olvasó itt nyomát sem látja vallomásnak, életrajzi eseményeknek, vagy az erre utaló önreflexiónak, a mű szerzője szerint orvosi szakmunka, az életműben mégis a nagy gonddal rendezett önéletrajzi írások között helyezi el.

Képzelnék el mindezek után, mit szólna Németh László, ha egy napon a következő megjegyzéssel fordulnánk hozzá:

„Érdeklődéssel olvastam Hipertónia leveleit, úgy vélem, nagyon jó korpusz a test illetve a betegség – jelen esetben a hipertónia – laikus reprezentációinak vizsgálatához. Ön bemutatja nekünk a hipertóniával kapcsolatos korabeli orvosi diskurzust, majd az olvasott szakirodalom, valamint saját, tünetként felfogott érzeteinek értelmezésével, »kórelőzményként« megírt önéletrajzával láthatóvá teszi, miképpen alakul egy naív betegség- és test-elmélet.”

Valószínűleg mélységesen felháborodna azon, hogy elméletét a „naív” és „laikus” jelzőkkel illetem, ő maga ugyanis orvosi munkának tekinti művét. A „reprezentáció” kifejezés hallatára lehetséges, hogy felvonná szemöldökét, elképzelhető, hogy szükségesnek érezne némi fogalmi tisztázást, de talán nem

---

⁷ Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

⁸ I. m.: 7. o. *Előszó A Homályból homályba* c. gyűjteményes életrajzi írásokhoz.

tiltakozna. Személyes betegségét ugyanis nem pusztán a „halál árnyékaként” szerepelteti az életműben, a hipertónia Németh László számára transzparens: jelöli, megjeleníti, reprezentálja (*stigma* értelemben is) Németh Lászlót, és személyében egy olyan jelenséget, amely a Civilizáció sorsával kapcsolatos – továbbá számára és számunkra egyaránt fontos, hogy e transzparens Németh László kezében van.

Figyelem! Az Elemzés a Féreggel harcol

A *Levelek a hipertóniáról* előszava nem az „Előszó” címet viseli. A szerző *figyelmeztetésként* írja műve elé, megengedi az olvasónak, hogy az előszó-figyelmeztetést követően eldöntse, elég erős-e ahhoz, hogy a továbbiakat befogadja.

„Figyelmeztetés

Az olvasó olyan furcsa könyvet üt most fel itt, amilyen ritkán kerül elé. Épp ezért nem árt tán, ha írója szokásostól eltérően néhány figyelmeztető szóval adja kezébe.

Ez a könyv arról szól, ami mindannyiunkkal megtörténik egyszer, hogy gyógyíthatatlan betegek leszünk, s a betegség mint kígyó, egy magányos Laokoónt elkezd körülfolyni, szorítani, ropogatni. A látvány, melyre az olvasónak fel kell készülnie, ez tehát: egy emberi elme, amely megszokta, hogy a jelenségeket a maga félig tudományos, félig intuitív módján vizsgálja, a „kígyóval” szemben sem adja fel ezt a magatartást. Voltaképpen az Elemzés küzd itt a féreggel, az az elemzés, amelyet korszakunk hajnalán Descartes és társai olyan büszke reménységgel tettek Módszerük lényegévé, amelynek három század vívmányait köszönhetjük, s amely ma szülőházájában is félig megvetetten, máshol eldurvultan küzd a kiábrándulással és a nehézkes kezekkel.”

Valóban furcsa a szöveg: a karteziánus, literátus belgyógyász saját testében kutat. A *Hipertónia levelek* az „olvasóközönségnek” szólnak, éppen úgy, mint a szerző más művei, Németh László szerint a *Levelek* kizárólag műfajukban különböznek a szépirodalmi szövegektől, az eljárás, amellyel létrehozta őket ugyanaz, az ő szavaival: „gondos, mélyreható elemzés és intuíció”, ezúttal azonban saját testi folyamatait elemzi a „társadalmi regényekben”, „társadalmi drámákban”, esszéikben és önéletrajzokban alkalmazott módszerrel. A privát test megfigyelhető, ugyanúgy, mint a társadalom és az egyén, az orvosi szakkönyv és a szépirodalom ugyanazt a célt szolgálják: gyógyítják a társadalmat. A *Négy könyv* kultúrtörténeti előmunkálatai és a *Galilei* dramatizált szcientizmusa után Németh László saját testében fedezte föl a Civilizáció működését és a rá

leselkedő veszélyeket. A terápiás levelek elé írott bevezető figyelmeztetés arra hívja fel a figyelmet, hogy a könyv nem pusztán a hipertóniáról szól, hanem a szerző testi folyamatai és betegsége által elbeszélve a Civilizációról, az Emberről, illetve a civilizációt és az emberiséget szorongató, fenyegető Rosszról. A hipertónia az előszó alapján a karteziánus elme és szellem betegsége, olyan, mint az ösztönök: egyfelől sötét, kaotikus, állati és megismerhetetlen, másfelől destruktív démon, ami a nagybetűs Módszert kérdőjelezi meg. A szerző betegsége a szöveg létrehozásának képességét támadja meg, elpusztítja a reflexiót. Amit az olvasó könyvként kézbe vesz, az szöveg, tehát elvileg maga a gyógyulás. A betegség és a terápia kozmikus élethalálharcná válik, Németh László teste és feje pedig ugyancsak kozmikus térré nő, amelyet Civilizációnak hív. Az olvasó a szerzőéhez hasonló szerepbe kerül: vagy elolvassa a művet, s ezáltal ő maga is elemző-nézőjévé válik az eposzi harcnak, vagy az előszó elolvasása után becukja a könyvet, elfordítja a fejét, talán attól tartva, hogy a Szörnyeteg-hipertónia megpillantása sóbálvánnyá merevíti, de még inkább attól, hogy lelkiismerete nem viselné el az elemző heroizmusának látványát.

„A hipertónia így az apaság, iskolaorvosság, vidéki óraadó-sors, fordítói robot utódja, lett, ezen kell bizonyítanom, hogy amit az ember megfigyel, annak fölébe kerül.”⁹

Az elemzés tehát a dolgok feletti hatalom eszköze, a szerző (és a szerző szerint általában az ember) számára kizárólag a megmagyarázhatatlan, irracionális jelenségek lehetnek szeyegetők. Németh László saját művészi tehetségét és elhivatottságát ebben az elemzőképességben találja meg, a társadalom, lélek, valamint a hipertónia kapcsán a test is akkor biztonságos, ha leírjuk, és pontosan tudjuk, mi történik benne. Mint többször említettük, a *Leveleket* orvosi szakmunkának tartja, ő maga képzeletbeli olvasóként egy „fiatal, ambiciózus, literátus belgyógyászt” jelöl meg, a levélformát pedig a száműzött „kuruc” Mikes Kelemtől és a „felvilágosult” Montesquieu-től kölcsönzi.¹⁰ Az Elemző-orvos a betegség ismeretlen földjéről ír egy fantáziált, elhagyott, ismerős, otthon-egészség számára. A könyvet tehát kollégáknak és betegtársaknak szánja, de ezzel kapcsolatosan is tesz egy figyelmeztető megjegyzést:

„Az, hogy az én esetemben orvos és beteg egy volt nem jelenti azt, hogy orvosi ellenőrzés nélkül efféle kúráknak neki lehet menni.”¹¹

---

⁹ Németh László: *Homályból homályba. Életrajzi írások*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 220. o.

¹⁰ Németh László: *Levelek a hipertóniáról. Első levél*

¹¹ I. m.

Az orvos és páciens összefonódása egy személyben a szerző szerint egyedi jelenség, a kettőt a „művész” kapcsolja össze: a kollégák számára könyve érdekességét éppen a művészi elemzési módszerek orvostudományi alkalmazhatósága jelenti (Németh László bízva saját diagnózisában és terápiájában, eleinte gyanakodva, majd egyáltalán nem szedte az orvosai által felírt vérnyomáscsökkentő gyógyszereket). A betegtársak számára pedig a hipertónia individualitása lehet tanulságos, ki-ki ismerje fel hipertóniájában saját magát és azt, ami megbetegíti, valamint a reményt a gyógyulásra.

Preparátum

A betegség okozta halálfélelem és halálfélelem okozta elszántság megérthető, mégis, a kozmikus test terében zajló Elemzés-Féreg harc látványa talán nem is iasztónak, inkább egy kissé bizarrnak tűnik. A Németh László – kánon nem egyezik Németh László saját maga által kanonizált szövegeivel. Ez utóbbiban kiemelt művészi és életrajzi elem a *Hipertónia levelek*, az olvasó-utókor azonban inkább életrajzi érdekességként említi a művet, és valljuk be, valóban nem olyan érdekfeszítő olvasmány, mint ahogyan azt az előszóként elhangzó *Figyelmeztetés* sejteti. Németh László számára mégis e szöveg egyrészt kiemelten önéletrajzi (személyes), másrészt „módszertani” értelemben is kiemelkedőnek véli, úgy kezeli, mint minden korábbi és későbbi alkotásának valamiféle metodológiai szintézisét és bázisát.

A *Homályból homályba* előszavában megindokolja, miért olyan fontos közéleti életének és műveinek történetét. „*A pszichológiai szövevény, az ember csak annyiban fontos, amennyiben a közéleti műszer, az absztrakt mérce, az irányjelző szerep ebből állt elő, s ezt hajtotta szolgálatába.*” Az ember tehát „közéleti műszer” és műszerként az ember szolgálja. E paradoxonnak tűnő kijelentés elmentmondásossága a *Hipertónia levelek* ismeretében sem szűnik meg, de talán (meg)érthetővé válik. Ugyanitt, az önéletrajzi írások előszavában, olvasható a következő megállapítás:

„De a szerkesztő, mint egykor az író, ha nem is engedett exhibicionista hajlamoknak, rejtegetnivalót sem akart hagyni az életében, nem azért, mert tökéletességében bízik, hanem mert igaz preparátumot akar a tanulságkeresők kezébe juttatni”¹²

---

¹² Németh László: *Homályból homályba. Életrajzi írások*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 5. o.

Németh László teste helyett szövegét kínálja föl későbbi boncolóorvosainak, életművéből az életrajzokkal preparátumot készít, olyan „testet”, amely élettelenül is utal az életre: a szervek élettani szerepüktől megfosztva is jelzik egykori funkciójukat. A közéleti és szépirodalmi alkotások az „alkotás lélektanában” – az önéletrajzokban – nyerik el valódi jelentésüket, ugyanis itt válik láthatóvá, miként funkcionált az Élet a Mű létrehozása érdekében, és miként funkcionált a Mű egy olyan élet működtetésében, amelyet joggal nevezhetünk Szerzőnek. Az elemzés Németh László szerint befejezetlen folyamat, de mindenképpen kötelesség, az életrajzokban kipreparált Szerzőt a továbbiakban bárki továbblemezheti (tanulást keresve), azaz folytathatja Németh László Németh Lászlón végzett munkásságát.

A *Hipertónia levelek* elemzési eljárása a tárgy természetéből adódóan nyíltan kombinálja a belgyógyászatot az irodalommal. Itt a *preparátum* kifejezés egyre kevésbé metaforikus. Egyfelől, mint láthattuk, a mű tárgya a szerző testi működése, a „cselekmény” a test belsejének feltárása. Másfelől azonban Németh László testével éppen úgy kíván rendelkezni, mint lelkével:

„Vásárhelyi itt-tartózkodásom első heteiben a legkiválóbb kísérleti nyúl voltam, akit egy hipertónia-kutató kaphatott. (...) Én ezt a kitűnő kísérleti nyulat szerettem volna számtalan kutatóintézetünk egyikének följajnlani. A kísérlet elvben igen egyszerű lett volna. Vért kellett volna venni egyik vénámból munka előtt és munka után, s azt megfelelő nagyságú állatba, mondjuk patkányba befecskendezni. Ha a patkány vérnyomása olyan, vagy még nagyobb mértékben emelkedik, mint az enyém, be van bizonyítva, hogy munka közben vegyi anyag került a vérembe...”¹³

Terveit valóban megosztja egy ismerős orvos házaspárral, akik udvariasan (a vérvétellel járó hepatitisz-veszélyre hivatkozva) lemondanak a kísérletben való részvételtől.¹⁴ Hipertóniájának kilencedik évében, 1963-ban végrendeletet készít, amelyben egy neves professzorra bízta agyának kórszövettani feldolgozását (a végrendeletet teljesítették, a vizsgálat valóban megtörtént).¹⁵

A *Hipertónia levelek* orvosa hideg fejű elemzője a *Hipertónia levelek* forró fejű betegének. A mű, jelen esetben a szerző leírt (és mint láttuk, valóságos) tes-

---

¹³ I. m.: Németh László: *Levelek a hipertóniáról. Kilencedik levél*

¹⁴ I. m.

¹⁵ Dr. Lakatos István: *Németh László betegsége és halála*, Új forrás füzetek, Tátabánya, 1989. E lábjegyzetben talán érdemes megemlíteni, hogy a hivatkozott mű szerzője, Dr. Lakatos István Németh László veje, maga is belgyógyász, többször személyesen vizsgálta meg apósát. Mindemellert Németh László életének krónikása, 1963-tól gondosan feljegyzi apósának minden egyes napját, feljegyzéseit 1997-ben mint irodalomtörténeti forrást, kiadják (*Németh László életrajzi kronológia*, Argumentum Kiadó, Budapest, 1998).

te ugyanolyan sorsra jut, mint a szerző szándéka szerint az önéletrajzok: nem örök életként, hanem tartósított matériaként, preparátumként az elemző utódokra marad. A fentiek alapján az orvos-beteg viszony némileg paradox, nem pusztán azért, mert egy személyben vannak jelen, inkább a gyógyulás/gyógyítás eljárását és kimenetelét tekintve nehéz meghatározni, hogy ki vagy mi az, amit gyógyítani kell, és ez hol válik el az orvos virtuális személyétől. Mi történik tehát, amikor az Elemzés küzd a Féreggel?

A szellem váladékai

„*S hová jut a szenvedély, melynek nincs kapcsolata a közös étellel? Elsatnyul; a társtalan szenvedélyből onánia lesz, magát emésztí és megsemmisül az egyénnel.*”¹⁶ – írja 1933-ban, 32 évesen, híres közéleti, politikai, erkölcsi programadó írásában. A „minőség forradalma” a munkától elidegenedett munkás problémáira nyújtana Németh László szerint nem marxi megoldást. A munka (szellemi és fizikai egyaránt) Németh Lászlónál erotikus tevékenység, szenvedély, adott esetben termékeny, más esetben önpusztító nemi aktus. A „szenvedély” a közösséggel való kapcsolatban képes „testet öltetni”, azaz fennmaradni, a közösséghez való kapcsolódás mint közösség érdekében végzett munka szenvedélye biztosítja az egyén önmagán túli létét. Mint láthattuk, Németh László igen szenvedélyesen „preparálta” életét és alkotásait önmagán túlmutató életművé. A preparálás lehet ugyan szenvedélyes művelet, de ritkán mondjuk a szó hétköznapi értelmében „termékenynek”. A fenti idézetben az alkotás öröme „szerves” öröm, a közönséget közösségként feltételezi, az alkotó organikus kapcsolatban áll a közösséggel, és az erotikus analógiában meg is termékenyíti a közösséget.

A *Levelekben* felállított diagnózis alapján az alkotó és közönsége a „Németh László-organizmusban” kórosan elválí egymástól, s e kettéválás végzetes kimenetelű is lehet. A betegsége felfedezésekor kapott gyógyszeres kezelés során, ahogyan ő fogalmaz, „*mérgezési tüneteket*” észlel:

„*Állapotom lassan, de észrevehetően javult, amikor váratlanul ijesztő tünet lépett fel: furcsa szorongás a tarkó táján. Nem fáj semmi – csak különös bágyadás kúszott le a nyakból a testembe, mintha el akarna veszni, le akarna gurulni a fejem; a legrettenetesebb érzés, amivel mint beteg találkoztam.*”

---

¹⁶ Németh László: A minőség forradalma (1933) In: uő.: *A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek, vitairatok*. I. kötet. Püski, Budapest, 1992.

A test és a fej eszerint, bár össze vannak kötve, mégsem tartoznak „szervesen” egybe, a tarkó táján észlelt szorító érzést szorongásként írja le: egy önálló életet élő, fej nélküli, kontrollálatlan test rémképeként. A magas vérnyomás okozta szervi elváltozások és lehetséges halálokok közül az író a gutaütést és az agylágyulást érzi legfenyegetőbbnek, az elvesztett, vagy inkább pusztán a test ernyedttartozékaként a nyakon ülő, „üres” fej állapotát.

Az Elemző fej módszeres önmegfigyelésbe kezd, áttanulmányozza a hipertóniával kapcsolatos orvosi szakirodalmat, beszerez egy vérnyomásmérőt, különféle gyógyszerekkel kísérletezik, megfigyeléseit és önterápiájának eredményeit a *Levelekben* dokumentálja.

Önmagán végzett megfigyelései és az orvosi szakirodalom áttanulmányozása után elméletet alkot a testről, lélekről, a központi idegrendszerről és természetesen a hipertóniáról:

„Több fajta hipertónia létezik. Kétségkívül vannak olyan hipertóniák, amelyeknek forrása a lelki életben, a központi idegrendszer működésében van. Rengeteg asszony hozza összefüggésbe hipertóniáját klimaktériumával. Ha a belső elválasztás, mint magamon tapasztaltam, kapcsolatba kerülhet a hipertóniával, miért ne volna valószínű a fordított összefüggés is. Az életmódok különbségén túl ez lehet az oka tán annak is, hogy a női hipertónia általában enyhébb, mint a férfié. Ugyancsak enyhébb az öregeké, mint akiket java korukban támad meg. Az egyik esetben az öregkori visszafejlődés az ok; a másikkban pedig épp a férfimunka, gond és szenvedély s a szervezet tartalékainak aránytalansága. Én betegségem kezdete óta alig öt-hat hipertóniás beteget ismertem meg közelebről, de már ez is arra ösztönzött, hogy a magam hipertóniáját akaratlanul is mint ezek egy részétől eltérő »agyik« hipertóniát emlegetsem.”

Németh László szerint tehát a hipertóniáról általánosságban elmondható, hogy a belső elválasztás betegsége. A betegség helyszíne a testben azonban kor és nem függvénye: női hipertónia a nemi működés hanyatlásával jelentkezik belgyógyászati panaszokkal, az öregedő férfiaké a szellemi visszafejlődéssel hozható összefüggésbe, a gonddal és szenvedéllyel dolgozó felnőtt férfiak esetében azonban a fejből (agyból) ered a betegség. A nők belgyógyászati panaszaival ellentétben a dolgozó férfiak többségénél, ahogyan a szerző fogalmaz a „szellem váladékelválasztása” okozza a problémát, bár mindkét esetben a „belső elválasztás” nehézségéről van szó, a nőknél a helyszín a hasüreg, a férfiaknál az agy: a „koponyán belüli mechanizmusok.”

A *Hipertónia levelek* – bármennyire személyesnek tekinti is őket szerzője – szinte semmit nem árulnak el Németh László magánéletéről. A *Levelek* helyszíne a dolgozószoba, ahol láthatjuk a szenvedélyes munkadühtől kínlódot író, aki adott számú papírra vetett „nyomdász n” után kétségbeesve méri vérnyo-

mását. A *Levelek* intimitása nem a hagyományos értelemben vett önéletrajziségben rejlik. A dolgozószoba magánya éppúgy rejthet szemérmesen őrzött titkokat, mint a háló, a fürdő, vagy egy bizalmas négyszemközti beszélgetés. A dolgozószoba férfititkait vallja meg a szerző, amikor megmutatja saját fejét belülről:

„Nekem van egy igen régi – még medikus koromból származó feltevés az érzelmeiről. Ezt röviden úgy lehetne összefoglalni, hogy az agykéreg igen lusta szerv, tapasztalatból tudjuk, hogy folyton kibúvót keres, állandó szabotázsban él. De egy regulátorrendszer van alászerelve, amely az életre, egzisztenciára, önérzetre fontos esetekben fölrugdossa. Ez a »fölrugdosás« úgy történik, hogy a vegetatív idegrendszer főként érösszehúzódadásokkal, de más igen kellemetlen metódusokkal is az adott probléma megoldására kényszeríti, illetőleg – ha megoldta – elernyedésével, a beállt megkönnyebbedéssel megjutalmazza. Ha a gondolkodás ezt a sarkalló rendszert túlságosan igénybe veszi, akár mert eleve érzékeny, akár mert helyzete bizonyos érelelmindukáló kiegészítőktől (például gond, félelem állapotában) nem engedi szabadulni: akkor a sarkalló rendszer valamelyik része – kinél melyik a legkényesebb – megbetegszik.”¹⁷

Az ő esetében, mint azt később ki is fejti, a „fogalmazás központ” betegedett meg. A gondolkodás az elmélet szerint a lusta agykéreg és a szigorú regulátorrendszer között lejátszódó, igen brutálisnak tűnő aktus. A szigorú regulátor összeszűkíti az ereket, az áramló vér feszíti az érfalat, a gondolkodás az agykéreg kínzó vérbőségének eredménye, végül a regulátorrendszer a gondolat létrejöttét az agykéreg elernyedésével jutalmazza. Az állandó magas vérnyomás esetén az „elernyedés” nem történik meg, a „rugdosás” folyamatossá válik. A gondolat, a leírt mű testi metaforája a „szellem váladéka”. A dolgozószobában zajló lázas és pusztító munkát a szerző úgy írja le, mintha az agyban játszódna le egy kínzó, magányos nemi aktus. Ezt ő maga is így fogalmazza meg: „Említettem régi feltevés, amely szerint a szellemi munka értágító; ahogy a Berzsenyi-könyvben írtam: »az ihlet az agy erekciója«”. Saját „agy hipertóniáját” az egyik levél konklúziójában ún. „ihlethipertóniaként” definiálja.

A hipertónia Németh László szerint az „ezerszer messiás” magyar írástudó betegsége, aki jellemző módon egyszerre orvos és páciens. Munkája ördögi körben folyik: a beteg társadalmat gyógyítja, de a társadalom betegíti meg (dolgoztatja halálra) őt magát. Az írástudó felelőssége Németh Lászlónál a

---

¹⁷ Németh László: *Levelek a hipertóniáról*, In. Uő.: *A kísérletező ember*, Magvető, Budapest, 1963.

társadalom felől elvárásként észlelhető, inger, amely beindítja a központi idegrendszer sarkalló gépezetét. A társadalom betegsége annál súlyosabb lesz, minél inkább pusztítja saját orvosait. A szerző sorsa *kortünet* (ilyen értelemben *reprezentáció*). A központi idegrendszer működési elve, valamint az értelmiség és a társadalom kapcsolata analóg. A Németh László fejében lejátszódó „sarkalló mechanizmusok” az értelmiség és a társadalom, szerző és közönség reprezentációi, Németh László központi idegrendszere olyan mikrokozmosz, ahol emberi agy méretűre zsugorítva megtalálható és elemezhető a társadalom működésmódja. Az Elemzés és a Féreg itt, ebben a fejben csap össze. A Fej e specialitását Németh László egyedisége biztosítja. Saját, a többi magas vérnyomásos megbetegedéstől eltérő, a „fogalmazásközpontot” érintő „ihlethipertóniája” jellegzetes művészbetegség. E hipertónia ugyanis sajátosan kétarcú: egyfelől az agy folyamatos erekciója, másfelől viszont a magas vérnyomás az „*agykéreg iszonyreakcióját*” váltja ki.

„Hogy az agykéreg folyamatai valóban válhatnak ki az egész vegetatív idegrendszert megrázó hatást, arra a legjobb bizonyíték maga az iszony – lúdbőrrel, szív és lélegzetelakadásaival, a gyilkolásig menő önkívületével. (...) Énbennem például négyévi szakadatlan éjjel-nappal folyó fordítás után iszonyt vált ki a gépelőpapír. De ki tudja, nincs-e ilyen viszonyban az idegrendszerem azzal a szellemi munkával, amelyet szeretek, azzal a családdal, amelyért felelősséget érzek – s a társadalommal, amely nem tud elpofozni tőle, hogy jövőjéért, lehetőségeiért ne szűköljek.”¹⁸

A „sarkalló rendszer” kozmikussá növekedik: az író-regulátor rugdossa a lusta, szabotáló társadalmat, az író fejében működő regulátor pedig állandó munkára sarkallja az író, hogy az író a társadalmat rugdoshassa. Az íróban van valami, ami a társadalomban nincs meg, de amire a társadalomnak szüksége van, az író a társadalom *szerves* része. Németh László a társadalom betege, ahogyan az individuális testet kontrollálja a központi idegrendszer, úgy az író ellenőrzi, őrzi, jutalmazza és bünteti a nélküle kaotikus, átláthatatlan, és a barbárság felé törő társadalmat. Személyes halála tehát egyben a Civilizáció végével is fenyeget. A kígyóval harcoló Laokoón-Descartes a *Hipertónia levelekben* a „központi idegrendszer” önmagáért folytatott hősies küzdelmeként szövegeződik: hogyan őrizze meg fejét az ember, és hogyan őrizze meg fejét a társadalom.

Németh László a terápiaként folytatott elemző-önfeltáró agyboncolással furcsa eredményre jut. Léteznek tehát ismeretlen, kaotikus, fenyegető jelensé-

---

¹⁸ I. m.

gek, mint például a betegség és mint például a társadalom átláthatatlan működés módja; ezek állandó külső ingerként működésbe hozzák a Fejet, azaz a központi idegrendszert működtető elemző-sarkalló gépezetet. Az „ismeretlen” az elemzéssel érthetővé, ismerőssé válik. Németh László úgy tűnik, valóban az „oidipuszi” végzetet ismerte föl: *az elemzés eljárása maga a végzetes betegség. A „regulátor-rendszer” addig működik, ameddig van író és van közönség, betegség nélkül tehát Németh László sincs (művészként és értelmiségiként legalábbis). A szellem váladékai, mint láthattuk, nem felszabadítóak, pusztító kielégületlenség és valamiféle szigorú büntető aktus eredményeképpen jönnek létre. A *Levelek a hipertóniáról* maga is ilyen, szöveggé száradt váladék. A szerző e feljegyzések után is megméri vérnyomását:*

„Azóta állandóan ezen a munkán dolgozom; az egyszerre végzett adag alá odaírom, kb. hány betű – nyomdász n – van benne, hány percig írtam, a naplóba pedig, hogy mennyire ugratta ki a vérnyomásomat s az mennyi idő alatt tért vissza a normálisra.”¹⁹

Az „oidipuszi” felismerést követően a szerző alkotói hivatása ellenében próbálja életét védelmezni. Valamilyen módon le kell állítania a „regulátor-rendszer” szadista-mazochista²⁰ működését.

Agydiéta

Németh László „agydiétának” nevezi önterápiáját. Az agydiéta a szellemi munka korlátozását jelenti, ügyelnie kell arra, hogy naponta mennyit gondolkodik. A terápia megszabja, mennyi időt tölthet a dolgozószobában, pihenőként hosszú sétákat ír elő magának, valamint:

„A kályha sütőjében kompótot főztem; a frissen vásárolt vejdlingben magam mostam el edényeimet; néha a fehéreneműmet is kimostam. Kínos rendet vezettem be, az is megkívánta a naponként rendeztetést. Ruhámat, cipőmet gondosan kefélttem. (...) Este, ahogy tornatanár apámtól láttam, dúdolva mosdottam, izomdomborító tornagyakorlatokat végeztem a tükör előtt (...) Még az írásomat is igyekszem mesterségesen lassítani. Kalligrafikus betűkkel írok, hogy a kéz húzza, ne hajtsa a gondolatot. Elsősorban a testemmel és nem az agyammal élek.”²¹

---

¹⁹ I. m.

²⁰ Attól függően, hogy a „lusta agykéreg”, vagy szegény Németh László szemszögéből nézzük.

²¹ I. m.

De hogyan lehetne Laokoón–Descartes–Galileiből egy olyan Németh Lászlót csinálni, aki szabadon rendelkezik testével és fejével? Úgy tűnik, e szabadság nem lehet más, mint utópia, mint ahogyan e terápia is:

„E betegség gyógyítása, az agydiéta, az átnevelés, nézetem szerint, nem történhet kórházakban – csak külön telepeken, ahol a beteg esetleg végleges célját, munkahelyet talál. S a gyógyításnál sokkal fontosabb a megelőzés, az egész társadalom »átnevelése«.”²²

Mit láthat Németh László a tükörben, apja izomdomborító gyakorlatait végezve? A „minőség forradalmának” győzelme olyan művészt feltételez, aki nem a társadalomért él, akinek privát testét kell gondoznia a barbár társadalmi organizmus helyett. És egy olyan társadalmat, amelynek a továbbiakban nincs szüksége értelmiségre: képes átlátni és irányítani magát hivatásos Elemző fejek nélkül is.

A hipertónia intézményes keretek közötti gyógyításával kapcsolatban a következő tanácsot adja az orvos kollégáknak:

„Kiemelni őket az életből, s valami nagy közös idillbe – egy kolostorfélébe helyezni. Ahol van módjuk dolgozni, s nincs módjuk zavarni egymást. Valami karthauzi-kúra tehát!”²³

Hipertóniájának hatodik évében újra összegzi betegségével kapcsolatos (társadalom)tudományos felfedezéseit. Az „agydiéta-telepek” létrejötte elgondolása szerint egyre sürgetőbbé válik. E telepeken műhelymunkaszerűen folya a hipertónia-kutatás:

„Csak az én fejem köré egész kis kutatócsoport szerveződhetett volna. Egyik fülkében egészséges és beteg emberek vérnyomás-görbéjét vennék fel, összehasonlításul a különféle munkák alatt; a másokban a fogalmazás előtt s után felvett vér elemzése folya, odébb állatkísérletek. (...) A fülkék egész pavilonokká nőhetnének. Itt a hipertónia-jelölteket szűrnék és oktatnák, ott a megbetegedettek közül válogatnák ki az agykérgeseket; a távolban pedig egy agydiéta-telep keverné az emberek karthauzi csöndjét a balták és fűrészek zenéjével.”²⁴

---

²² I. m.

²³ I. m.

²⁴ Németh László: Öt év meg egy, In: uő.: *A kísérletező ember*, Magvető, Budapest, 1963.

A hipertónia-műhelyek és agydiétalepek e kissé furcsa, medikális idillfantáziájában a Szerző fejében dúló Elemzés-Féreg harc békés kutatómunkává szelődül. Orvos és beteg kettéválik, megszűnik azonos személy lenni, talán itt, e fantázia megvalósulásában érhetne véget a *Hipertónia levelekben* diagnosztizált önpusztító szimbiózis, amelyben orvos és betege egy térben, egymást definiálva létezhetnek, fenntartva a betegséggé végtelenített (ön)elemző eljárást. A feje köré képzelt munkacsoport tőle független, hús-vér orvosokból állna, akik ezúttal őt vizsgálják gondos elemzéssel, az elképzelt állami gyógyintézetben megfordulnának a szerepek: a társadalom vizsgálná, kezelné és ápolná tönkrement orvosait – felmentve a beteget az orvoslás alól.

Németh László (ahogyan nyilván sok elődje, kortársa és utóda is) fejként került a társadalom testére, a betegség elbeszélésében ez a végzetes szimbiózis kap szót. Ahogyan a fej legurulna, úgy vágyik az író a „karthauzi kúrára”: néma emberként leválhatna a társadalom nyakáról. Másfelől pedig: a kolostori élet önként vállalt cölibátusa megszabadíthatná a szellem váladékaiért folytatott pusztító kielégülésektől és a szorongató kielégületlenségtől. Fontos azonban megjegyezni, hogy Németh László a levélírást és e levelek nyilvánosságra hozatalát is terápiás céllal tette: a gondolkodás folyamatának, és a férfi-idegrendszer működésének erotikus metaforáin keresztül a férfi teste kaphatott szót. Elmondhatóvá vált, mi betegít meg bizonyos férfiakat, hogyan működik az a mechanizmus, amely a gondolkodást kínzóvá, a testi érzeteket ijesztővé és átláthatatlanná teszi, ahogyan a férfifej a társadalom nyakára kerül, miközben a férfi elveszti saját privát testét és testi érzeteit – a nő, vagy egy másik férfi nézőpontját. A társadalomért szűkülő, küldetéstudatos értelmiségi férfi nem a nő, hanem a társadalom vágyának tárgyaként képes elbeszélni magát: a testi folyamatok elhagyják helyüket és a fejbe koncentrálnak, így társadalmosodik a test és válik testivé a társadalom. A patológia – ahogyan Németh László mondja – a fejből ered, amely állandóan attól retteg, hogy elveszíti az ellenőrzést afölött, aminek ő maga tette szigorú őrzőjévé magát.

Talán nem is olyan meglepő, miért tulajdonított ekkora fontosságot Németh László e munkának. Valóban: a szó legszorosabb értelmében *szerves* része az életműnek, mert éppen az Élet és Mű előbbire nézve végzetes kapcsolatát próbálja megszüntetni. A karthauzi író, de nem tart beszédeket, Németh László pedig gondosan kipreparált életét és agyszöveit a kíváncsi utókorra hagyhatja – tanulsággul.